

Filozofické úvahy Jana Amosa Komenského o človeku a výchove

Alexandra Hudáčová; alexandra.hudacova@smail.unipo.sk

Abstrakt: V predkladanej štúdii sa zaoberáme uvažovaním Jána Amosa Komenského, ktorý je považovaný nielen za významného pedagóga, ale aj filozofa. Vo svojich prácach sa sústreďuje na jednotlivca i spoločnosť s dôrazom na výchovu človeka a zároveň filozoficky poukazuje na také vnímanie sveta, ktoré nám má pomôcť pochopiť skutočnosť, vyrovnat' sa s ňou, pochopiť jej zmysel a nájsť miesto človeka v nej. Komenský pokladá filozofiu za cestu k poznaniu a porozumeniu človeka a uvažuje o nej v mnohých svojich dielach. Príspevok sa primárne zameriava na jeho úvahy o spoločnosti a výchove z filozofického a estetického hľadiska.

Kľúčové slová: filozofia, myslenie, výchova, príroda, človek, pansofia.

Abstract: In the present study, we deal with the thinking of John Amos Comenius, who is considered to be not only a significant teacher but also a philosopher. In his work, Comenius focuses on the individual as well as the society with an emphasis on the upbringing of human. At the same time, he philosophically points to such a perception of the world that should help us to understand reality, cope with it, understand its meaning and find the place of human in this reality. Comenius regards the philosophy as the way to knowledge and understanding of human. He thinks about the philosophy in many of his works. Primarily, the contribution focuses on Comenius's philosophical and aesthetic thinking about society and education.

Keywords: philosophy, way to the man, thinking, education, nature, pansofia.

Jan Amos Komenský bol mysliteľom 17. storočia. Jeho meno je prioritne spájané s návrhmi reforiem v pedagogike, s didaktickými zásadami, metodickými pokynmi. Kládol dôraz na obsah vyučovania, názorné vyučovanie, dôraz na materinský jazyk, cyklickosť vyučovania, nutnosť aplikácie získaných vedomostí, spoločné cvičenie mysle, rúk a jazyka, kolektívne vyučovanie v triedach s presným rozvrhom, štandardizovanie vytváraním učebníc. Komenského prístup nachádzame v zásadnom demokratizme výchovy a vzdelávania. Hlásal výchovu a vzdelanie pre všetkých bez rozdielu pohlavia, stavu, bohatstva, pôvodu a etnického charakteru. Pedagogický typ myslenia, ktorý priniesol, je dodnes poučný pre každého, kto chce preniknúť do spôsobu vychovávateľského myslenia. Kládol dôraz na fakt, že systematickosť spočíva v odstránení nmoderných, cudzích, nevedeckých a zastaraných prístupov a odôvodnení.

Nadčasovú platnosť majú zároveň myšlienky Jana Amosa Komenského, ktoré majú filozofický charakter a zameranie. Jeho filozofická koncepcia vychádza z presvedčenia, že všetko pochádza od Boha. Konštatuje, že Boh stvoril hmotný svet z látky, ducha a svetla. Človek v tomto svete je tzv. nedokonalý anjel, nachádza sa na vrchole prírody. Poznávanie je ľudský prejav, ktorý je v neustálom rozkvetení, či už vo vede alebo v technike. Komenský poukázal zároveň na skutočnosť, že táto sila rozumu priniesla aj hrôzy vojny a sociálnej revolúcie, začala dehumanizáciu sveta a ničenie prírody, preto tento posun musí byť obmedzovaný.

Je nesporné, že tento trend bol podmienený vzťahom človeka k svetu, bez filozofickej, resp. teologickej sebareflexie, ktorý sa naplno prejavil v 20. storočí. T. G. Masaryk vo svojich skriptách z dejín filozofie z r. 1889, ale aj vo svojej prednáške k 300. výročiu narodenia J. A. Komenského v r. 1892, vyzýva k chápaniu Komenského pedagogiky zo širšej perspektívy. Rovnako aj Jan Patočka, s odstupom takmer sto rokov, konštatuje, že „za nastupujúci krízí vědy se vynořuje krize rozumu a krize lidstva“ ako dôsledok „opomíjení

průroženého světa“ (Jeník 1992, s. 5). Jan Patočka v štúdiách Komenský a otevřená duše vysvětľuje: „*U předchůdců nebo zakladatelů moderní přírodní vědy jejich dílo je plod ratio [...] U Komenského rozum není průrožené světlo, které ve zkoumaných věcech nalézá své principy, tj. sám sebe. Aby vnímal věci tak, jak jsou, musí se napřed naučit chápat, že jeho tendence měřit věci sebou samým jen tehdy může dojít ke pravým výsledkům, když se člověk otevře a podrobí celou svou duši něčemu zcela jinému, vyššímu*“ (Jeník 1992, s. 5-6).

Syntetický pohľad na dielo Komenského uskutočnili vedci k 300. výročiu narodenia tohto pedagóga a filozofa. Desiatky rôznych detailných štúdií kompletizovali a analyzovali dielo a životné dáta J. A. Komenského. Silným impulzom pre rozvoj komeniológie v zahraničí aj u nás bolo založenie berlínskej Spoločnosti Komenského v roku 1890. Spoločnosť začala vydávať časopis Monatshefte der Comenius-Gesellschaft. Tento časopis sa nevenoval len komeniológii, ale aj dejinám filozofie a mysleniu v stredoveku a v 16. a 17. storočí. Komenského koncepcia mala byť využitá pri obnove idealistických filozofických smerov v Nemecku. Komenský sa tak stáva pojmom pre šírenie a rozvoj určitej duchovnej a filozofickej orientácie humanitného poznania.

V 18. storočí došlo k rozdeleniu Komenského filozofie a Komenského pedagogiky. Niekoľko mesiacov po smrti Komenského venoval nemecký filozof G. W. Leibniz jeho pamiatke oslavnú báseň. Konštatoval v nej, že Komenský bol veľký pansofa – mysliteľ, ktorý zasial myšlienky, ktoré v budúcnosti prinesú veľký osoh. Mnohí osvietenci, ako napríklad veľmi vplyvný francúzsky osvietenec Piere Bayle (známy predovšetkým historickým a kritickým slovníkom, ktorý vraj ležal na stole každého osvietenca), podcenili Komenského diela. Bayle pozitívne hodnotil len Komenského pedagogické praktiky, hlavne schopnosť vyučovať cudzí jazyk. Nedocenenie je evidentné aj v postoji nemeckého polyhistora Morhafa, ktorý povedal: „[...] je to muž posedlý svrabem novátorství, který za každou cenu vymýšlí nové pohledy a nové myšlenky, aby se učnil zajímavým“ (Floss 1992, s. 7). Komenského zaradil k moderným mysliteľom, u ktorého nanajvýš pripúšťa pedagogické skúsenosti. Je evidentné, že nie každý vnímal nadčasový význam jeho učenia, myšlienok, vyskytli sa aj kritické hlasy. Aj napriek tomu bol Komenský dlhodobo prezentovaný ako pokrokový pedagóg, ktorý v názoroch na výchovu je realitom a senzualistom. Niektorí vidia v Komenskom geniálneho anticipátora, ktorý intuitívne, svojím citom pre výchovu získal a pomenoval didaktické a vychovateľské zásady, ktoré platia dodnes.

V súčasnosti je adekvátne konštatovať, že naša doba uskutočňuje v prevažnej miere sen Komenského staršieho súčasníka, anglického lorda Francisa Bacona. Ide o ovládnutie prírody, ktorá slúži človeku. Bacon a Descartes vytvorili hlavné črty metódy myslenia, keď majú ľudia ambíciu byť „*páni a majitelia prírody*“. Tieto metódy prekročili rámec prírody a sústredili sa na človeka, na jeho ambície a požiadavky. „*Vláda*“ je teda ľudovôľa tých, ktorí majú prostriedky na využitie presadenia svojej vôle. Keďže vôľa vždy naráža na protivôľu, výsledkom je v skutočnosti konflikt a chaos. Práve súčasná doba potrebuje človeka jednou nohou na zemi a druhou vo vesmíre. Človek má prvýkrát v dejinách reálne prostriedky, prostredníctvom ktorých môže pristupovať k riešeniu otázok o svojej vlastnej budúcnosti. Ako človek, nie ako prostriedok, nie ako vec. Pričom vec je vždy prostriedok. Vytýčené sú medze, podmienky človeka. Musí mať prístup k tomu, aby sa mohol vždy z vlastných síl týmto pánom stať. Je potrebné pochopiť a posilniť túto vládnucu ľudskosť. Ľudskosť nie ako prostriedok a silu k využitiu, ale ako niečo zmysluplné samo pre seba. Toto je problém, ktorému sa venoval Komenský. Jeho objektom záujmu nebola ako u Bacona a Descarta, ríša človeka, ale človek sám.

Ďalší rozdiel medzi Descartom a Komenským je, že Komenský reprezentuje „*renesančné*“ hľadisko na rozdiel od typického hľadiska zo 17. storočia, ktoré predstavuje Descartes. „*Renesančná*“ filozofia je komplexná, syntetická, spojuje staré, tradičné motívy s novátorstvom, zatiaľ čo filozofia zo 17. storočia

pristupuje odmietavo k tradíciám. Josef Tvrđý konštatuje: „*Komenský jako filosof nemá tvořivé síly a je eklektikem, i když nadaným a upřímným*“ (Patočka 1998, s. 65). U Jana Amosa je dôležité vnímať dobové súvislosti, ovplyvnila ho – protestantská scholastika, nadobudol ju počas akademického štúdia alebo čítanie a študovanie F. Bacona, T. Campanelli, M. Kuzánskeho. Komenský sa pansofii venoval od Bacona cez Descarta až po Spinozu a Malebrancheho. U Komenského a Descarta nachádzame odlišnosti aj v ich teologických koncepciách. Kým Komenský sa prikláňal k augustínskej koncepcii, Descartes k tomizmu, zhodujú sa ale v kritike racionality v teológii. Obidvaja sú však objektívni idealisti. Descartova filozofia je založená na ideách v našej myslí, na ich poradí, jasnosti, zreteľnosti, istote, ktorou sa vyznačuje pravda. Obidvaja filozofi pracujú s ideou. Komenský však nevyšetruje idey v transcendentálnej rovine, ale pracuje so základnými ideami mysle. Považuje ich za základné štruktúry, ktoré sú spoľahlivé a univerzálne. Na základe vyššie uvedených príkladov, konštatujeme, že Descartes je conceptualista, zatiaľ čo Komenský univerzalista. Pre Jana Amosa sú idey samy osebe jasné, pretože sú to jednoduché kategórie, ktoré nepotrebujú záruku ani zdôvodnenie. U Komenského sú počiatky myšlienok *characteristica universalis*. Descartes naproti tomu prezentuje ideový svet myšlienok analytických dôkazov, vnútornej logiky a myšlienok racionality. Riadia sa výrokmi *in mente Deum, in Deo omnia* (v myslí Boha, v Bohu všetko). Kým Descartes uplatňuje tento názor prostredníctvom meditácií, ako cestu od neodôvodeného k odôvodenému, od neusporiadaných právd k poriadku... U Komenského je to cesta od esencie k existencii. Najskôr existuje myslenie, potom Boh, potom aplikácia ideového univerza. Ak by sme mali porovnať týchto dvoch mysliteľov, základný rozdiel vidíme v ich filozofickom uvažovaní. Kým Descartes je originálny tvorca myšlienok, Komenský je systematik. Zhodujú sa v záujme o nápravu človeka. Zatiaľ čo Descartes vidí cieľ v náprave rozumu a myšlienok, pomocou realizmu, ktorý spája s individualitou myšlienok, Komenský poukazuje na kresťanský univerzalizmus.

Vyššie tristo rokov po smrti Komenského si kladieme otázku: Žijú Komenského myšlienky? Nie je jeho dielo už len súčasťou histórie? Komenský neposudzoval človeka ako prostriedok, ale ako zmysluplnú bytosť. Problém nevidel v ríši človeka, ako Bacon alebo Descartes, ale v samotnom človeku. Za kľúčové vo vzťahu k nemu považoval, podobne ako klasickí filozofi pred dvoma tisícami rokov, výchovu. Výchovu ako dôležitý posun uplatňoval aj Platón či Aristoteles. Oproti nim sa Komenský nesústredoval na výchovu vyvolených ako antickí myslitelia, ale výchovu človeka vôbec a každého jednotlivca zvlášť. Výchova ako príprava pre vlastný život, výchova ako samostatná hlavná zložka existovania. Prečo je výchova riešením otázky o ľudskosti? Nie je výchova len určitý prejav ľudskosti? Byť človekom neznamena automaticky, že byť ľudský. Ľudským sa človek môže stať. Ľudskosť nie je fakt, túto skutočnosť je potrebné vytvárať a až následne možné konštatovať. Ľudskosť je možnosť, ktorú je potrebné vykonať a uchopiť ju ako postavenie.

Jedno z Komenského diel, *Labyrinth světa a ráj srdce*, upozorňuje na skutočnosť nepravého ľudstva. Človek žije väčšinou v bludisku blúdiaceho spoločenstva. Konflikty, disharmónia, spory, vojny a prenasledovanie pochádzajú z toho, že sa ľudia stotožňujú so svojím poblúznením, s niečím zvláštnym. Človek je jedinečná bytosť, povolaná k tomu, aby mal celok sveta pre neho význam a zmysel. Človek nie je vec, ale jednotlivec blúdiaci v labyrinte. Tomuto blúdiacemu, trpiacemu, poslušnému a rozvrátenému človeku, je potrebné pomôcť. Ako sa to môže udiť? Je potrebné eliminovať pôsobenie človeka ako vládnucej bytosti, nie je možné s ním manipulovať, deformovať ho, obrábať ako vec. Môžeme u človeka rozvíjať všetky schopnosti, ktoré potrebuje, môžeme vytvoriť schopného človeka, odborníka alebo virtuóza. Problémom je, že nevieme priviesť človeka k sebe ako k človeku. Je náročné určiť, v čom spočíva podstata tohto problému.

Ubehlo takmer štyristo rokov od vzniku knihy Labyrint světa a ráj srdce, napriek tomu si aj dnešní čitatelia nachádzajú cestu k nej. Toto nevšedné dielo bolo blízke aj samotnému Janovi Amosovi Komenskému, čoho dôkazom je skutočnosť, že sa k nemu neustále vracal. Po prečítaní celej knihy Labyrint světa a ráj srdce, sme nadobudli presvedčenie, že dielo obsahuje okrem filozofických a pedagogických rovín aj umelecké a estetické dimenzie. Zamerali sme sa preto detailne na vybranú kapitolu XVIII – „Prohlíží si křesťanské náboženství“ a analyzovali ju prostredníctvom vybraných estetických rovín. Odvolávajúc sa na dielo Ľubomíra Plesníka Tezaurus estetických výrazových kvalít, kde sme realizovali výber vhodných estetických kvalít, ktorých prejavovanie sme sa pokúsili nájsť v spomínanej vybranej kapitole. Chceme tak poukázať na obsah a význam tohto filozofujúceho textu aj z hľadiska estetického.

Ideálny obraz kresťana by mal vyzerat' asi takto: mal by prejsť akousi „bránou“ (symbol vnímania a pochopenia viery, ku ktorej sa obracia). Mal by vzhliadať k Bohu, modliť sa a dodržiavať pravidlá, ku ktorým sa zaviazal, keď sa obrátil na vieru. Tento obraz pripomína pečiatku nejakého ušľachtilého usporiadania. Komenský kresťanskú vieru opisuje takto: „*Je pravda, že v životě křesťanů i samotných teologů je o něco více nesrovnalostí než jinde. Ale je zas pravda, že i když křesťané žijí zle, dobře umírají. Lidé nejsou spaseni za to, jak jednají, ale za to, že věří, a když je víra pravá, nemůže minout spasení. Nepoboršuj se tedy nad tím, že křesťanský život není vždy příkladný, když je v něm víra, stačí to*“ (Komenský 2013, s. 120-121). V predloženom odseku Komenského úvah nachádzame ako jednu z prítomných estetických rovín – kontemplatívnosť výrazu. Tento výraz Tezaurus estetických výrazových kvalít definuje: „*V křesťanském období docházda k přehodnocování mytologicko-náboženských foriem kontemplácie. Meditující křesťan sa nepokúša o stotožnenie s Bohom, ide mu iba o to, aby sa v kontemplatívnom vhlbení priblížil k Všemohúcemu a vyprosil si uňho odpustenie a požehnanie. Medzi subjektom a objektom kontemplácie sa nachádza priepasť – v kontemplácii sa preto kontemplujúci usiluje prijať do svojej duša žiaru Vládca nad všetkými a všetkým*“ (Plesník 2011, s. 96). Ďalším špecifickým výrazovým prejavom, ktorý v texte nachádzame, je provokatívnosť výrazu, ktorý je charakterizovaný ako: „*Provokativnost' sa najlepšie formuje na pozadí opozícií, ako sú konformnosť, konzervativnost', etablovanost', tolerantnost', znášanlivost'*“ (Plesník 2011, s. 235). Túto charakteristiku deklarujeme na vybranej časti textu, v ktorej Komenský opisuje kresťanských duchovných: „*Vstoupíme tedy tam, kde bydleli kněží. Myslím si, že je naležnu, jak se modlí a zkoumají tajemství, ale pobříchu jsem je našel, jak se jedni rozvalují na postelích a chrápou, druhí sedí na bostině, hodují, nácívají se a nalévají až do němoty, třetí provozují tance a zábavy, další si vycívají měšce, trubky a komory, jiní chodí na zálety a chovají se chlípně, další si připínají ostruby a učí se zacházet s dykami, kordy a ručnicemi a někteří se honí se psy a zajíci. Nejméně času pak trávili s Biblií a byli i takoví, kteří ji sotvakdy vzali do ruky, ale i přesto si říkali učitelé Písma*“ (Komenský 2013, s. 116). V samotnej charakteristike kresťanov však Jan Amos nachádza tieto roviny: „*I to je dar Boží, když někdo umí pěkně mluvit o Božích věcech. Je to dar Boží, [...] ale máme snad zůstávat jen u slov?*“ (Komenský 2013, s. 117). Z provokatívnosti výrazu tak prechádza k sakrálnosti, ktorú tezaurus charakterizuje ako: „*Sakrálnost', resp. posvětnost' je nejvyšším hodnotovým určením, které sa vzťahuje k absolutnu ako prameňu sveta a života aj k pôvod ich usporiadania*“ (Plesník 2011, s. 295). Charakteristiku a vlastnosti kresťanov, na ktoré Komenský poukazoval, je možné dodnes pokladať za aktuálne, pričom rovnako aktuálna je aj prezentácia estetických výrazových kvalít, ktoré obsahujú.

Úvodné slová v XVIII kapitole „Prohlíží si křesťanské náboženství“ znejú: Ideálny kresťan by mal mať pochopenie k viere, ku ktorej sa obracia, mal by vzhliadať k Bohu, modliť sa a dodržiavať pravidlá, ku ktorým sa zaviazal, keď sa obrátil na vieru. Kresťania sa obracajú ku Kristovmu obrazu, ktorý chvália. Tvrdia, že sú v ňom zobrazené všetky ušľachtilosti. Už Komenský nám ukazoval pravú tvár kresťanstva, ktorého myšlienky sú dodnes aktuálne, preto J. A. Komenský je právom pomenovaný za novodobého pedagóga, „učiteľa učiteľov“ a „učiteľa národov“, ale aj jeden z prvotných tvorcov veľkolepého experimentu, ktorý je s odstupom času možné považovať za úsilie o integráciu Európskej spoločnosti.

Dve storočia, 19. a 20. storočie, zvyknú byť nazývané storočiami výchovy. Výchova z hľadiska návykov, poznania, vedomostí, z hľadiska špeciálneho vyučovania a vychovávateľstva. Napriek tomu je adekvátnym konštatovaním: „*Nikedy nebyl člověk bytostí tak nevychovanou, tak vnitřně neukázněnou, tak přenechanou břě instinktů, tradic, společenských tlaků jako dnes*“ (Patočka 1998, s. 355-356). Komenského pozitívne hodnoty a pokrokové myšlienky v oblasti náuky o výchove je potrebné vnímať v kontexte filozofických úvah a názorov. Mnohým novodobým následníkom prekážalo, že Komenský svoje myšlienky rozvíjal nielen v pedagogickej oblasti, ale aj v teológii, filológii a filozofii. Na tieto prepojenia v jeho tvorbe poukázal napríklad Pavel Floss vo svojom príspevku Štruktúra Komenského filozofie na filozofickom seminári, ktorý sa uskutočnil 3. apríla 1992 v Krnově.

Vyčlenil tri etapy myslenia, ktorými prechádzal Komenský vo svojom filozofickom vývoji:

- Svet ako divadlo (r. 1614 – 1621), v ktorej je centrálny spis dielo *Theatrum universitatis rerum* (Divadlo všelijakých vecí). V tomto období nazerá Komenský na svet z hľadiska duchovného vývoja, opisuje ho ako theatrum, ako divadlo, súbor vecí, na ktoré človek ako divák v divadle vzhliada, pozerá.
- Obdobie sveta ako labyrint, s ktorým sa spája stavovské povstanie a bitka na Bielej hore a jej následkami. Sú to roky 1621 až 1626-7. Centrálné dielo tohto obdobia je spis *Labyrint světa a ráj srdce*. Človek sa tu chápe ako všepozorujúci, na všetko prihliadajúci a poučujúci sa divák v „divadle sveta“. V optike Komenského nazerania sa svet premieňa z prehľadného divadla prenikajúceho ľudskými zmyslami na temný nepochopený labyrint, v ktorom človek nie je dôveryhodný divák, ale blúdiaci Pútnik. Človek je plný omylov a stráca dôveru v seba samého. V roku 1626 dochádza k obratu, keď Komenský nachádza východisko v labyrinte sveta, pričom uteká do raja srdca, čiže do svojho vlastného vnútra.
- Obdobie vnímania sveta ako dielo nápravy alebo svet ako dielo spásy, tento spis vychádza v roku 1628, kedy Komenský odchádza do Lešna. Človek tu už nie je chápaný ako divák v divadle ani ako blúdiaci pútnik v labyrinte, ale ako bytosť povolaná k náprave ľudských vecí. Za centrálné dielo tohto obdobia pokladáme dielo *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o náprave vecí ľudských). Na tomto diele pracoval v polovici štyridsiatych rokov 17. storočia, pričom ide zároveň o úvody k veľkým dielam ako Veľká didaktika alebo Fyzika. Za najdôležitejší spis tohto obdobia považujeme filozofický denník *Clamores Eliae*, ktorý napísal v posledných piatich rokoch života. Ono dielo nazýva Eliášom, čím sa vlastne stotožňuje s prorokom, ktorý je symbolom nápravy sveta pred definitívnym príchodom Krista, teda pred nástupom božieho kráľovstva.

Komenského filozofická koncepcia vyrastá z presvedčenia, že všetka realita, všetko súcno vychádza z Boha. Toto načrtáva Komenský vo svojom systéme tzv. pansofického sveta. Boha vníma ako počiatok všetkého vychádzajúceho zo seba, podľa svojej ontologickej úrovne vnímania rôznosti sveta. Komenský používa slovo mundus. Vo svete vychádzajúceho z Boha je najnižšie tzv. mundus materialis alebo svet hmotný. Od tohto sveta začína sa odvíjať vzostupná časť, ktorá sa vracia k Bohu. Komenský zastáva názor, že pred stvorením sveta existoval len chaos atómov, a práve Božie stvorenie je vnesenie poriadku do tohto chaosu.

Komenský v diele Obecné porady o náprave vecí ľudských konštatuje, že pred stvorením sveta existoval len chaos atómov. Práve Božie stvorenie prinieslo poriadok do toho chaosu. Tradičná kresťanská myšlienka, že stvorenie je stvorenie z ničoho, je týmto špecifickým spôsobom explikovaná, pretože namiesto nihilizmu vstupuje do procesu uvažovania chaos atómov. Komenský zastáva názor, že Boh stvoril tri princípy: látku, ducha, svetlo. Práve na nich rozvíja prístup k hmotnému svetu. Na najnižšom

stupni sú pary. Z pár vznikajú minerály, z minerálov rastliny, potom živočíchy a na vrchu hmotných bytostí vznikajú vzájomné obohatenia tých prvých troch princípov – zosobňuje ich človek. Príroda – mundus materialis – predstavuje obrovský rozvoj od pôvodného chaosu atómov, až k dokonalým bytostiam. Človek je predstupňom bytostí ešte dokonalejších, ktorými sú anjeli. Komenský tvrdí, že človek je vlastne nedokonalým anjelom, alebo že je to anjel, ktorý ma telo. Človek je bytosť, ktorá stojí na vrchu rozvoja prírody – rozvoj mundus materialis. V diele *Obecné porady o náprave vecí lidských* Komenský rozlišuje stupnicu tvorenia súcna – menuje priame diela božie a „nepriame diela božie“, čiže diela prírody. Tvrdí, že Boh stvoril prvé tri princípy, a preto tieto prvé tri princípy, z ktorých je všetko zložené, nazýva súhrnne „opera Dei“, čiže „dielo Božie“. Všetko ostatné, čo vzniká z týchto troch princípov, to znamená od pár až po človeka, už je „opera naturae“, čiže dielo prírody. Mysliteľ sa nazdáva, že Boh dáva takú vnútornú silu, že vlastne po stvorení troch prvých princípov sa všetko deje silou samotného stvorenia prírody. Komenský týmto potvrdzuje základný kreačný model a potvrdzuje zároveň náboženský a metafyzický základ svojej koncepcie. Príroda, svet, vesmír (mundus materialis), je dokonalé dielo Božie, čiže obraz svojho tvorcu. Práve preto sa môže na základe intencie, ktorú od Boha dostal, rozvíjať sám. Toto neznamena žiadny panteizmus alebo materializmus, ale naopak výraz hlbokého nábožensko-metafyzického pohľadu Komenského na skutočnosť. Tvrdí, že by nebolo dôstojné Boha, aby musel toto svoje dielo vylepšovať. Pretože Boh je dokonalý a vytvoril tak dokonalé dielo. Táto dokonalosť tvorcu sa najviac odráža na vrcholnom produkte ako dielo Božom, a tým je človek. Pre Komenského je človek Božím obrazom, hlavne v tom, že je bytosť, ktorá je rozumná, má svoju vôľu a je schopná tvorby. Človek je mysliača, chcejúca a tvoriaca bytosť. Bytosť tohto hmotného sveta je najmarkantnejší obraz Boží, má ale najviac zodpovednosti za všetko stvorenie a za všetky bytosti a veci hmotného sveta. Človek je preto zodpovedný za ostatné nižšie bytosti a príroda je mu zverená nielen k užívaniu, ale aj k potrebe naplňovania materiálnych a duchovných požiadaviek a zároveň aj k rozvíjaniu a k zušľacht'ovaniu. Človek je stredom všetkého, tzn. mikrokozmos uprostred makrokozmu. Túto skutočnosť – poznať a využívať silu prírody ku svojmu blahu – nemôže človek robiť bez akéhokoľvek obmedzenia. Nemá právo sa prírody zmocniť ako nejakého objektu, ktorý je mu daný k dispozícii.

V 17. storočí, v dobe života Komenského, nastupuje nový model vzťahu človeka k prírode. Filozofický výrok „knowledge is power“ (vedenie je moc), poukazuje na „vedenie“ čiže filozofiu, ktorá je pre Komenského niečo, čo nám má pomôcť pochopiť skutočnosť, vyrovnat' sa s ňou, pochopiť jej zmysel a nájsť svoje miesto v nej. Úlohou nového vedenia, ktoré presadzoval Bacon, Hobbes a neskôr aj Descartes, nebolo úsilie o kontempláciu podstaty skutočnosti, o preniknutie k jej príčinám, o hľadanie zmyslu existencie v jednotlivých veciach. Descartes to odmieta a hovorí: „*Toto je nepraktické vedomí, neposilujúci moc človeka, ale my se musíme stát mocnými právě tím, že ovládneme všechny ty síly, které příroda má. My nebudeme bádat jaký to všechno má smysl, ale my to prostě musíme pochopit a poznat, abychom to učinili efektivním pro naši moc nad touto přírodou*“ (Floss 1992, s. 13). Pochopiť prírodu a zmocniť sa jej je úlohou karteziánskeho vedenia. Francis Bacon rozvíjal indukčnú metódu, novú metódu objavovania, ktorá vychádza z presvedčenia, že nestačí iba pokorné pozorovanie skutočnosti. Staval na nedôvere voči zmyslovému poznaniu, čo bolo v rozpore s renesančným postojom. Súčasný filozof Capra, ktorý sa zamýšľa nad našou vedecko-technickou civilizáciou a nad našou situáciou vo vzťahu k prírode, konštatuje, že Bacon rozvíja experimentálne prístupy v prírodovede, uprednostňuje racionalitu. Expresívnym jazykom sa zamýšľa nad tým, či my musíme prírodu mučiť experimentmi, tak ako sudca mučí delikventa, aby povedal pravdu pred súdom. Patočka uvádza príklad jedného renesančného obrazu, na ktorom je ukázaná príroda ako krásna žena, pričom v jej stopách ide starý muž, ktorý je symbolom bádateľa, a ktorý si na tie stopy svieti lucernou. Lucerna je symbol svetla jeho rozumu. Bádateľ sa opiera o palicu, ktorá je symbolom vzdelania

a má na očiach silné okuliare. Tie sú symbolom zosilňujúcich ľudských zmyslov. Tento muž prírodu nemučí, ide pokorne v jej stopách, aby nenarušil jej integritu. Takto vnímame renesančného bádateľa, ktorý je zároveň filozofom v duchu Komenského. S Baconom už nastupuje nový typ učenca, ktorý nekráča pokorne v týchto stopách. Neskláňa sa s porozumením pred hĺbinami reality, ale chce do nich vtrhnúť a vynútiť si za každú cenu vlastnú pravdu.

Komenský neuvažuje jednostranne, uplatňuje komplexné vedomosti a dokonca rešpektuje aj novosti v dobovej technike. Prikláňa sa k exaktným vedám, teda k matematike, fyzike, astronómii. Nikdy však neakceptoval koncepciu, v rámci ktorej by nás poznanie a vedenie malo učiť pánmi podmaňujúcimi si prírodu. Reforma ľudského rozumu ukáže človeku všetky podstatné účely ľudského života v jednote, ale aj harmóniu ľudských cieľov, čiže ľudskosti vôbec. Myšlienka, s ktorou Komenský pracoval je, že v spoločnosti sa dá vytýčiť cieľ z hľadiska človeka dospievajúceho k ľudskosti, čiže z hľadiska výchovy. Výchova je pomoc pri vedení človeka k sebe, k vedeniu ako k poslaniu, slúži k zmysluplnosti sveta a vecí v ňom. Výchova je vedenie, vyvodenie z labyrintu. Výchova je celoživotná úloha, môžeme to vyjadriť slovami: „*Svět je škola, svět je místo, kde se máme stát lidmi, obrátit se v člověka*“ (Patočka 1998, s. 356). Komenský stále viac v priebehu svojej mysliteľskej dráhy videl a poznal, že práve ľudská spoločnosť je spoločnosťou výchovy, v rámci ktorej zohráva vedenie o celku sveta, o postavení človeka v ňom a o zmysle, ktorý má ľudský život, dôležitú úlohu.

V predložennom texte sme poukazovali na myšlienky J. A. Komenského v oblasti pedagogiky, estetiky a filozofie. Predstava o Bohu sa v jeho koncepciách stala neoddeliteľnou súčasťou vnímania sveta. Tento spôsob nazerania na svet prepája aj s ďalšími humanitnými vedami. Pre ďalšiu diskusiu a úvahy ostávajú mnohé pohľady na dielo tohto mysliteľa otvorené, keďže tento priestor skúmania má obrovskú škálu, ktorý sa prehlbuje aj v rámci filozofie.

Literatúra:

- [1] ČAPEK, J. B. 2004. Několik pohledů na Komenského. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0721-2.
- [2] ČAPKOVÁ, D. 1987. Myslitelsko-vychovateľský odkaz Jana Amosa Komenského. Praha: Academia.
- [3] FLOSS, P. 1970. Ján Amos Komenský. Od divadla vecí k dramatu človeka. Ostrava: Profil.
- [4] FLOSS, P. 1992. Struktura Komenského filozofie. In: JENÍK, Z., ed. K filozofii Jana Amosa Komenského: Příspěvky z filosofického semináře konaného dne 3. dubna 1992 v Krnově. Krnov: Střední pedagogická škola, s. 7-14.
- [5] JENÍK, Z. 1992. Úvodem k filosofii J. A. Komenského. In: JENÍK, Z., ed. K filozofii Jana Amosa Komenského: Příspěvky z filosofického semináře konaného dne 3. dubna 1992 v Krnově. Krnov: Střední pedagogická škola, s. 5-6.
- [6] KALESNÝ, F. 1993. Po stopách Jána Amosa Komenského. Bratislava: Alfa. ISBN 80-05-01124-5.
- [7] KOMENSKÝ, J., A. 2013. Labyrint světa a ráj srdce. Praha: Práh. ISBN 978-80-7252-425-9.
- [8] PATOČKA, J. 1998. Komeniologické studie II. Praha: OIKOYMENH. ISBN 80-86005-03-4.
- [9] PATOČKA, J. 2003. Komeniologické studie III. Praha: OIKOYMENH. ISBN 80-7298-079-3.
- [10] PLESNÍK, E. a kol. 2011. Tezaurus estetických výrazových kvalit. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-8094-924-2.

Mgr. Alexandra Hudáčová
Inštitút filozofie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
alexandra.hudacova@smail.unipo.sk

---

www.casopisespes.sk
